

GJALLARHORNET

Utges av Svenska Arkeologiska
Samfundet

Årgång 31. Nr.3. 2011

Redaktören har ordet

Efter fem år som redaktör för Gjallarhornet lämnar jag nu över ansvaret till Ola Jensen. Ola har sin arbetsplats på Riksantikvarieämbetet och kontaktuppgifter finner du på sista sidan, precis som vanligt. Självtar jag över rollen som skattmästare efter Bent Syse som nu lämnat styrelsearbetet efter tio år. Nummer tre innehåller som vanligt smått som stort. Samfundets resa till Baltikum tidigare i år berättar Nils Ringstedt om. Nästa års resa till Cypern aviseras och vi annonserar två stipendier för hugade att söka. Vi får även berättat om en medeltida tegelugn. Det i mitt tycke mest spännande är dock vad som enligt författaren själv, professor emeritus Stig Welinder, är hans sista föredrag på en vetenskaplig konferens. Att han väljer att låta publicera det i Gjallarhornet tackar vi särskilt för.

Som några märkt och påpekat saknas det nummer av Gjallarhornet på Samfundets hemsida. Vi har haft några smärre problem med hemsidan men på senaste styrelsemötet presenterades en lösning som lovar att det ska lösa sig inom kort.

Med detta tackar jag för mig.

Anders Hansson

Samfundets resa i Birger Nermans arkeologiska spår!

Svenska Arkeologiska Samfundet, Svenska Fornminnesföreningen och Historiska Museets vänner besöker med Herodotos resor Lettland och Litauen 1 – 5 juni – i syfte att bl.a. se några platser där professor Birger Nerman företog arkeologiska utgrävningar 1929 – 1931.

Vi får omedelbart efter incheckning på Silja Symfoni ett par intressanta föreläsningar som introduktion till resan. Ola Olsson, Herodotos resor, hälsar välkommen och berättar att resan är planerad tillsammans med Jan Peder Lamm, som Ola samarbetat med tidigare på Historiska Museet i projekt avseende Baltikum. Jan Peder berättar bl.a. om runinskriften på den sörmländska Mervallastenen som omnämner resor i österled till Semgallen och Kurland. Han berättar också om hur han som student kom i kontakt med professor Birger Nerman i samband med ett möte i Svenska Fornminnesföreningen, som Nerman var sekreterare och ordförande för i sammanlagt 40 år. Nerman tillhörde de unga akademiker som på 1920-talet hade svårt att få arbete i Sverige. I Estland fanns det dock bättre möjligheter. Där fick han 1923 en professur i arkeologi vid universitetet i Dorpat (Tartu) och stannade där i två år. Under åren 1938 – 1954 var Nerman chef för Historiska Museet. 1929 - 30 grävde han i Grobin i Lettland och 1931 i Apuolė i

Litauen men gjorde även arkeologiska undersökningar i bl.a. Wiskiauten i Ostpreussen. Att Nerman kom att gräva i Grobin berodde på ett erbjudande han fick av lettiska staten att själv få välja ett spännande undersökningsprojekt. Grobin valdes sedan han fått veta att man där funnit gotländska fornsaker från vendeltiden. Fynden från Baltikum togs till Stockholm för konservering. Tyvärr, berättar Jan Peder, blev originalritningarna från utgrävningarna i Grobin bortslarvade på Historiska Museet! Därför dröjde Nerman ända till 1958 med att publiceringen i hopp om att ritningarna skulle återfinnas. Fynden från Apuolé återfördes på grund av krig och ockupation först så sent som 2009.

I Grobin fann Nerman gravar med fynd, som tolkades som bosättningar av gotlänningar och svear. I en grav på ett av gravfälten påträffades 1989 en bildsten av en typ som annars bara finns på Gotland.

År 1930 ägde en arkeologisk konferens rum i Riga. Då väcktes vid kontakt med en litauisk general Nermans intresse av att delta i dennes undersökning av Apuolé – en av de 1000 fornborgar som finns i landet. Dit medföljde året därpå några studenter, sedermera kända arkeologer som K-A Gustafsson, Hans Hansson och Erik Sörling. Platsen omnämns i Vita Ansgarii som den kuriska staden Apulia som 853 utsatts för en misslyckad attack av danska och året därpå erövrades av svenska vikingar. Orten hade tidigare varit skattskyldig under svearna. Jan Peder berättar om Birger Nermans tyska manus om utgrävningen i Apuolé, som 2009 med Jan Peder som utgivare resulterade i boken *"Apuolé. Ausgrabungen und Funde 1928 – 1932"*, anmäld av

undertecknad i *Gjallarhornet 2010:1*. Utgrävningen i Apuolé 1931 skedde nästan hela tiden i regn. Den

litauiska generalen hade soldater till förfogande för sin grävning som skedde i den stora borgvallen – men Birger Nermans grävning ägde rum i borgens inre. Som framgår av boken påträffades ett 80-tal pilspetsar, som antogs vara skandinaviska. Eftersom bara en liten del av borgen grävdes kan antas att det finns flera tusen pilspetsar i marken.

Agneta Lundström, Birger Nermans dotter, berättar efter Jan Peder personligt om sin far Birger. Han föddes 1888 och dog 1971. Ryktet att hon är med på resan har spritt sig såväl i Lettland som i Litauen till journalister, som vi senare får träffa. Birger Nermans insatser är inte glömda.

Agneta framhåller bl.a. att familjens liv präglades av pappa Birgers engagemang i Svenska Fornminnesföreningen och de utflykter som föreningen företog. Hon berättar att pappan studerade i Uppsala och blev fil. dr 1913 på en avhandling med titeln *"Studier över Sväriges hedna litteratur"*. Han arbetade tillsammans med Oscar Almgren på en stor monografi om Gotlands järnålder, som han mycket intresserade sig för. Ett av hans manus har Agneta utgivit – *"Die Vendelzeit Gotlands"*. Birger Nerman blev sedermera politiskt mycket engagerad i balternas problem och en drivande kraft och ordförande i Baltiska Kommittén under och efter kriget. Vi får alla en skrift om Baltiska Kommittén 1943 – 2008, som innehåller ett par kapitel ur Birger Nermans otryckta memoarer. Han var hela tiden en orädd förkämpe för balterna och stor motståndare till Sovjetkommunismen.

Vi far från Riga i buss mot Grobin, som ligger i närheten av Liepaja (forna Libau) – en stad vid kusten. Som guide medföljer professor Juris Urtans, som berättar om det Kurland vi nu far igenom och om Tyska Orden, som härskade här under medeltiden och fram till 1561. Kurland blev 1795 en rysk

provins men dess oförsvarligt länge livegna bönder dominerades av balttysk adel ända fram till slutet av första världskriget. Landskapet är jordbruksbetonat men mycket glesbebyggt. Det beror, berättar professor Urtans, bl a på att kollektivjordbruken är nedlagda och att dessförinnan mellersta Lettland härjades svårt under världskrigen i strider mellan tyskar och ryssar. Allt brändes ned. Vi ser döda mårdhundar på de ganska dåliga vägarna. Storkarna är talrika – och sitter i sina halmbon, bl.a. uppe på telefonstolpar! Ja, bussen till och med krockar med en stork. Bussen stannar vid en medeltida borg i Jaunpils. Där intas lunch. I Grobin (Grobina på lettiska) mottas vi på rådhuset ståttigt av borgmästaren med tal, kaffe och kakor. Staden har ansökt om att gravfälten m.m. ska få världsarvstatus. På fornminnesområdet informeras vi av professor Urtans om det gravfält vi befinner oss på, de angränsande gravfälten och boplotsområdet för de gotländska nybyggarna invid floden Ålanda liksom den forntida hamnen i närheten. Tyvärr har krig och bristande underhåll medfört att fornminnesområdet är i ett dåligt skick. Tyska stridsvagnar har t ex förstört en del. Ett av gravfälten innehåller gotländska gravar och två gravfält fynd från bosättande svear.

Det skulle verkligen behövas skyltar och med engelsk text så att även turister kan ta del av vad som finns på platsen. Nu vet knappast ens lokalbefolkningen något om den. Det gravfält vi ser och som innehåller gotländska gravar är övervuxet. En hästhage förhindrar fritt strövtåg på gravfältet men vi lyckas göra en promenad genom hagen och ser en del gravhögar, bl.a. den som innehöll den gotländska bildstenen. Birger Nerman grävde ett drygt hundratal gravar. Utgrävningar har även skett under 1980-

talet av letter och ryssar på angränsande gravfält.

Tyvärr har dessa ännu inte publicerats eller endast i ringa utsträckning.

Vi besöker den angränsande kuriska fornborgen, det forntida Seeburg, i närheten av ruinerna av medeltida Tyska Ordens slott. Även på fornborgen – i forntiden en timmerborg - utförde Birger Nerman mindre grävningar och konstaterade att kulturlagret var närmare 2 meter tjockt. I det lilla museet i Liepaja ser vi på fornföremål från utgrävningarna på gravfälten och inte minst den gotländska bildstenen. De skandinaviska gravfynden (från svear och gotlänningar) består av smycken och tillbehör av olika slag, vapen (bl.a. en vikingatida hjälm) och vardagsföremål. Fynden påvisar också att hantverk av olika slag bedrevs. Till museets kuriositeter hör ett par stövlar som skall ha burits av Karl XII. Uppmärksamman är också ”Kork Wikanders” (August Hjalmar Wicander) nu nedbrunna stora fabrik som en gång försåg hela Ryssland med korkmattor. Wicander blev mycket förmögen på denna verksamhet och uppförde bl.a. som privatbostad en stor villa vid Lusthusporten mitt emot Nordiska museet och ägde Harpsunds gård, som han testamenterade till svenska staten som statsministerns lantresidens. Varför befann sig gotlänningar och svear i Grobin? Tidigare tankar om militär garnison har numera avfärdats och det är snarare sannolikt att de befann sig i Grobin som immigranter – jordbrukare! Vi inkvarteras i Liepaja och äter en god middag i trevligt sällskap med den svenske dokumentärfilmaren Kalle Börsmark. Dagen därpå far vi med bussen över gränsen till Litauen och kommer till den mäktiga fornborgen Apuolė, som svenska vikingar erövrade, som tidigare nämnts. En litauisk arkeolog, Mindaugas Brazauskas, medföljer

Deltagarna samlade vid fornborgen Apuolé.

och berättar på ett engagerat sätt på god engelska. Inför vårt besök har bron över till fornborgen reparerats och gräset på fornborgen klippts. Här får vi information om de grävningar som skedde 1931 i augusti/september i nästan konstant regn. Vi visas – och besöker – de platser där t ex genombrottet skedde av den synnerligen höga borgvallen, troligen ca 8 m hög. I denna påträffades liggande virke, som utgjorde förstärkning av vallen. Nerman grävde inne i borgen. Den dateras från troligen 200-talet e Kr och brukades därefter in i medeltiden. Det antas att det rörde sig om ett krigarsamhälle som uppförde alla borgar, som finns i landet. En möjlighet är att det kan ha varit en gård för en elit i det dåtida samhället.

Få grävningar har skett i det utanför liggande boplatsoområdet – den forntida ”staden”. Nyligen har emellertid tyska arkeologer under en dag undersökt området med magnetometer – resultaten avvaktas med spänning. Många frågor återstår att lösa – grävningarna i borgen med omnejd var mycket begränsade. Ett stycke från borgen beser vi ett stort flyttblock, där ett 20-tal skålgropar uppges ha påträffats. Jag finner det ganska osannolikt att de ojämna gropar vi ser i graniten är skålgropar – troligen är de naturbildningar. Vi besöker sedan det närbelägna lilla museet i Skuodas, bjuds på kaffe med dopp och ser föremål från grävningen i Apuolé. På återvägen till Liepaja passerar vi fältstationen i Pape naturreservat och ser hjordar av vildhästar och ”rekonstruerade” uroaxar. Totalt finns här 44 vild-

hästar och lika många uroaxar – de senare kan föreslår Stig Welinder - liknas vid tidigneolitisk tamboskap! I Kalle Börsmarks hem i Riga får vi en god middag och musikunderhållning i trädgården. Sista dagen på resan besöker vi örlogsstaden Karosta i Liepaja – ett mycket stort område där ryska flottan tidigare var förlagd. Nu finns ett NATO Diving centre på platsen (också med svensk representation) – men mycket av den ursprungliga bebyggelsen är bevarad från Sovjet-tiden men i ett skick, som får en att tänka på hur det en gång måste ha sett ut i avromarna nyligen övergivna städer. Bl.a. ser vi på avstånd en återstående u-båtshangar. Vi besöker bl.a. den ryska katedralen och den sk ”manegen” från 1913, där 4000 ryska matrosar utspisades vid invigningen. Vi ser även de stora ruinforten från början av 1900-talet belägna vid stranden. Det var från Liepaja den ryska flottan utgick, som besegrades i slaget vid Tsushima i Japan 1905 i rysk-japanska kriget. Ett minnesmärke härom finns vid katedralen.

Särskilt gripande är ett monument vid sanddynerna av en fruktansvärd massaker 1941. Det är i form av en i sten byggd liggande sjuarmad ljusstake. Här på platsen avrättades under 3 dagar 3640 judar, varav 1048 barn, 2000 ryska krigsfångar och 1000 lettiska civila. Det var två tyska och ett lettiskt kommando som utförde avrättningarna. Av de över 7000 judarna i området överlevde endast 500. Avrättningarna skedde endast några timmar efter det tyskarna erövrat Liepaja.

Vad vi ser i Karosta är enligt Stig Welinder exempel på samtidsarkeologiska lämningar.

Det var mycket spännande att få göra en resa i Birger Nermans spår och se de platser, där svenskar och gotlänningar en gång bosatt sig och stridit. De

grävningar, som gjorts, borde uppmärksammas mer i Sverige – även de som utförts av andra nationers arkeologer. Mycket material finns i S:t Petersburg – men vad som har gjorts är skrivet i ryska protokoll. Det är därför angeläget att översättning sker till engelska av de preliminära ryska rapporterna så att forskningsmaterialet kan ställas till allmänt förfogande – t ex för någon hugad doktorand! Och borde inte Gotlands länsmuseum i Visby visa intresse av att uppmärksamma de gotländska bosättningarna i Grobin och låna material från Grobin och S:t Petersburg att ställa ut?

Varmt tack till Jan Peder Lamm för läsning av artikeln och värdefulla kommentarer!

Nils Ringstedt

Nils.ringstedt@globalnet.net

Res med Svenska Arkeologiska Samfundet till Cypern 2012!

En ny intressant arkeologisk resa kan ledamöter i Samfundet göra 1 – 8 oktober 2012. Paradisresor har för Samfundet planerat en spännande resa med Niklas Hillbom som ciceron till *Afrodites ö – södra och norra Cyperns historia och arkeologi*. Niklas ledde vår synnerligen innehållsrika resa i Syrien och Jordanien hösten 2010, rapporterad i Gjallarhornet nr 3-4, 2010. *Anmälan sker direkt till Paradisresor* enligt anvisningar i programmet, som presenteras i det följande.

Nils Ringstedt

(Samfundets ”reseedläggare”)

Nils.ringstedt@globalnet.net

Arkeologiska Samfundet inbjuder till Afrodites ö – södra och norra Cyperns historia och arkeologi med fil dr Niklas Hillbom 1-8 okt 2012

Fil dr Niklas Hillbom är resans ciceron, klassisk arkeolog som skrivit en avhandling om minoiska brädspel och som intresserat sig mycket för forntidens kulturkontakter runt östra Medelhavet, där inte minst Cypern är en viktig länk. Han har tidigare varit ciceron för Paradisresor bl a på denna resa och i Grekland, Turkiet, Italien, Syrien och Jordanien.

Upplev Larnacabuktens stränder och följ med i svenska arkeologers fotspår! Cypern har i årtusenden fungerat som ett kulturhistoriskt nav i östra Medelhavet och erbjuder många spektakulära historiska platser.

Dag 1 måndag 1/10 Larnaca

Direktflyg från Arlanda, Landvetter och Kastrup till Larnaca. Lunch ingår ombord. Vi åker med egen buss till den vackra moskén Hala Sultan Tekke där Mohammeds faster Umm Harams grav finns. Moskén är en viktig pilgrimsort för trogna muslimer. På platsen har svenska arkeologer hittat viktiga fynd från bronsåldern och vår ciceron ger en introduktion till resan i den vackra omgivningen. Fortsatt färd till Larnacabukten och vi tar in på vårt fyrstjärniga mycket uppskattade Lordos Beach Hotel www.lordosbeach.com.cy vid stranden. Gemensam välkomstmiddag på hotellet.

Dag 2 tisdag 2/10 Kourion, Kalavassos

Tenta, Khireotikia
Vi åker till Kourion med en fantastisk utsikt över Medelhavet. Kourion har varit befolkad sedan mykensk tid och höjdpunkten nåddes under romarna. Här finns rester av Apollons stora helgedom och tempel. Från romersk period finns bl a den fina teatern med storslagen utsikt mot hav, forum och bad. Här tillbringas vi förmiddagen innan vi åker ner till stranden för att äta lunch på en enkel taverna. Efter lunch färd till stenålderssamhällena Kalavassos Tenta och Khireotikia med sina 8–9000 år gamla rundhus. I Khireotikia finns även fina rekonstruktioner av dessa hus. Kaffepaus innan vi återvänder till hotellet.

Dag 3 onsdag 3/10 Petra tou Romiou,

Kouklia (Palai Paphos), Paphos
Resan går västerut till Petra tou Romiou som var platsen där Afrodite föddes ur havets skum utanför de karga klipporna. Vi tittar sedan på en gömd bit av Paphos stadsmur som kan berätta om en spännande belägring. Vi beundrar Cyperns bäst bevarade mosaiker i praktvillor från romartiden som upptäcktes så sent som 1962 med bl a Dionysos hus

med mosaiker föreställande vinguden och Orfeus hus med den tragiske Orfeus avbildad tillsammans med vilda djur. En härlig lunch med fisk och skalldjur intas nere vid hamnen i Paphos. Vi avslutar med kungagravar från bronsåldern som ligger inhuggna i klippor vid havet.

Dag 4 torsdag 4/10 Soli, Vouni, Nicosia

Idag far vi till norra delen av Cypern och kommer först till Soli vid den dramatiska nordkusten, där vi besöker bl a ruinerna efter en av öns äldsta basilikor samt den romerskateatern. I närheten ligger Vouni. Där ser vi det av svenskar utgrävda klassiska palatset. Här kan man stå i världens äldsta bastu och titta ut över en hisnande medelhavsutsikt. Lunch med picknick i Vouni. Vi fortsätter vår färd till Nicosia mitt inne i landet på gränsen till norra Cypern. Besök på det mycket fina Cypernmuseet med fynd från sten- och bronsåldern samt hellenistisk, klassisk och romersk tid. Ett praktverk från romersk tid är den välbevarade bronsstatyn av kejsar Septimius Severus. Många fynd gjorda av svenska arkeologer finns också här. En av höjdpunkterna är hälften av de fantastiska terrakottafigurerna från Ayia Irina. Den andra hälften finns som bekant på Medelhavsmuseum i Stockholm. Det rullar en intressant film om de svenska utgrävningarna i museet.

Dag 5 fredag 5/10 Larnacabukten

Ledig dag för egna aktiviteter. Utanför hotellet går det regelbundet en lokalbuss in till Larnacas centrum. Resan tar bara 20-30 min. Några förslag på besök är Pieridesstiftelsens museum och Lazaruskyrkan i Larnaca. Efter strandpromenaden ligger en rad trevliga fiskrestauranger där man kan njuta av havets läckerheter och gott cypriotiskt vitt vin. Eftermiddagen spenderas med fördel vid pool och hav.

Dag 6 lördag 6/10 Salamis, St Barnabas,

Enkomi, Famagusta, Larnaca
Idag gör vi en ny utflykt till norra Cypern. Vi stannar först i Salamis där en av det antika Cyperns förnämsta städer låg. Vi far vidare till närbelägna St

Barnabas munkkloster som går tillbaka till 400-talet. Där tittar vi på det gamla pilgrimsålet St Barnabas grav - han lät kristna Cyperns - samt vackra ikoner och väggmålningar. Efter kaffepaus åker vi till det närbelägna Enkomi, en av Cyperns viktigaste städer från bronsåldern men numera överväxt. Vi promenerar till det sk Othello tornet vid hamnen i Famagusta och tar lunchpaus innan vi återvänder.

Dag 7 söndag 7/10 Kolossifortet, Cyperns vinmuseum, Omodos

Vi åker västerut mot hamnstaden Limassol. Vi stannar vid tempelriddarnas och korsfararnas fort i Kolossi. Det är en solid och ointaglig liten fästning. Från toppen är det en betagande utsikt. Bredvid ligger ruinerna av en gammal sockerfabrik som vi studerar. Sockerrör odlades i närheten och raffinerades på platsen. Vi gör ett besök på Cyperns vinmuseum i Erimi. Öns vintillverkning genom tiderna presenteras. Vi provar vin och lyssnar på Niklas Hillboms föredrag om antikens dryckesseder. Vi åker därefter till den pittoreska byn Omodos i Troodosbergen och vi äter en lång lunch bestående av traditionella rätter och vin. I Omodos ligger Timiou Stavros munkkloster där delar av Kristi kors förvaras som heliga relikier. Vi promenerar i den pittoreska bergsbyn, dricker kaffe och tittar på Cyperns äldsta vinpress. Gemensam avskedsmiddag på hotellet .

Dag 8 måndag 8/10 Hemresedag

Transfer till Larnaka flygplats. Direktflyg till Kastrup, Landvetter och Arlanda. Måltid ingår ombord.

RESEFAKTA:

Resan är reserverad för medlemmar i Arkeologiska Samfundet.

Resans grundpris från Arlanda, Kastrup och

Landvetter: 14.550:- . Flygskatter ingår.

Anmälningsavgift: 2.000:- vid anmälan,

dras av vid slutbetalning senast 20/8 .

Avbeställningsskydd: 400:-

Avbeställningsskydd tecknas vid bokningstillfället och erläggs tillsammans med anmälningsavgiften.

Europeiskas semesterförsäkring vid reseskydd utanför Norden i hemförsäkringen: 285:-

Enkelrumstillägg: 2.000:-

Om du bokar del i dubbelrum, men det ej finns någon att dela med måste enkelrumstillägg erläggas. bg: 5169-6672 Paradisresor

I resans pris ingår: Direktflyg ToR Arlanda/Landvetter/Kastrup-Larnaca, flygskatter, måltider ombord på flygen, transfer, stor bufféfrukost och del i dubbelrum på 4* strandhotell, välkomst- och avskedsmiddagar, transporter med modern turistbuss, inträdesavgifter, utflykter enligt program, film Niklas Hillboms ciceronskap, vår svensktalande auktoriserade guide cypriotiskan Emily Norström och lokalguide i norra delen. SRF:s (Svenska Resebyråföreningens) villkor för paketresor gäller. Lagstadgad resegaranti är ställd till Kammarkollegiet. www.kammarkollegiet.se Vi har F-skattebevis. För information och bokning ring 08-718 07 13, Paradisresor, Måsungevägen 1, 131 50 Saltsjö-Duvnäs eller mejla till info@paradisresor.se Reseprogram på www.paradisresor.se

Tegelugnen i Saltsjö-Boo. Ett nytt sökschakt

År 2006 påbörjades utgrävning av en medeltida tegelugn i Saltsjö-Boo på Jan Peder Lamms villatomt, nu registrerad som RAÄ 22. Grävning har därefter skett varje år – och nu senast i oktober 2011. Markägaren Lamm har lyckats med att få utgrävningen bekostad med medel från Länsstyrelsen i Stockholms län, Nacka kommun och olika fonder, särskilt Berit Wallenbergs stiftelse. Själva ugnen lades nyligen igen efter fullbordad utgrävning. Nu har ett schakt grävts i vad som visar sig vara en arbetsyta strax nordöst om ugnen.

Först några data om tegelugnen. Det är en synnerligen välbevarad medeltida ugnsanläggning – kanske den märkligaste i Stockholms län. Ugnen visade sig ha väldiga murar och flera skikt av vållagda tegelgolv. Den saknar undersökta motsvarigheter i Mälardalen men har flera i Danmark. Över tiden har hundratusentals tegelstenar bränts. Ugnen har fyra synnerligen välbevarade fyrkanaler. På en av dem var den välvda fyröppningen ännu intakt.

Hur gammal är då ugnen? C14-prov visar att den har anlagts i tiden mellan åren 1240 och 1270! Det är mycket intressant eftersom tegel började brännas norr om Alperna först under 1100-talet. Vi vet att Roskilde Domkyrka uppfördes ca 1170 av bränt murtegel. Biskop Absalon invigde 1191 en tegelkyrka i Gumlösa i Skåne – då danskt territorium.

Ugnen har legat vid den dåtida havsstranden med möjlighet för skepp att lossa ved, sand och kalksten,

som också brändes i ugnen. Tegel har lastats för transport rimligtvis till kloster, kyrkor och slott i Stockholm. Det är gammalt munktegel. Måtten är i allmänhet mellan 295 – 300 x 135 – 140 x 80 – 90 mm.

Våren 2011 rensade vi tillsammans med företrädare för Bo Hembygdsförening fram en uppförs sluttning ca 50 m västnordväst om ugnen (som nu är igenfylld). Vi tog upp provgropar. Resultaten överraskade! Jorden runt en 9 m lång stensträng var tegelbemängd. Flera större tegelstycken finns i anslutning till stensträngen. Detta gäller speciellt i dess lägsta del mot öster, den del som vetter mot tegelugnen. Här finns skörbränd, sotig sten. Kalk och slagg finns i närheten i marken. Vi bedömer att vi påträffat rester av en mindre ugn för både tegel- och kalkbränning. Fyröppningen har legat på lägsta nivån, där vi nu ser mängder av framskrapade sotiga tegelstycken. Vi ser på platsen ett mäktigt industri-landskap – dåtidens ”high-tech”-industri! En sonderande arkeologisk undersökning av den påträffade, möjliga ugnen är angelägen! Vi tycker att det skulle vara en passande forskningsuppdrag för Stockholms läns museum och en i högst grad

angelägen sak för den i övrigt ganska fornlämningsfattiga Nacka kommun att stödja.

Den nu i oktober 2011 företagna grävningen utgör ett snitt 16 m genom en plåtå intill ugnen. Schaktet är 220 cm brett och 180 cm djupt och tegel samt kalkstensrester finns i profilerna på ömse sidor ända ned i botten – där i dess nordöstra, lägsta del förmodligen svallade rester kan ses. Här förefaller havsstranden en gång ha varit i ugnens begynnelse. Vi skimtar två kalkbrukslager i schaktväggen. De är horisontella och har sannolikt varit avsedda att jämna ut arbetsytan framför ugnen. Den understa ligger nästan i bottenlagret – den övre ca 70 – 80 cm däröver. Just det översta ”golvlager” av kalkbruk ligger på nivån för ugnens sista skede – ca 1380 – 1420. Från detta ”golvlager” upp till nutida markyta är det ca 1 m.

I den vägg som vetter mot tegelugnen syns en bågformig formation – kan det vara rest av en fyrkanal, frågade vi oss? Prover för C14 analys har tagits i profilerna – men tyvärr finns ännu inte medel för att utföra analyser. De tjocka utrensade tegel-lagren i schaktprofilerna utgörs av kasserade, söndriga tegel och slagg samt kalkstycken. I botten

har påträffats ett litet stycke järnfragment. Hittills har inte något daterande föremål kommit fram.

Det kommer att dröja innan vi får helt klart för oss innebörden av vad som grävts fram. C14-prover kan ge intressant information, om de analyseras. Vi avväntar med intresse arkeologernas och tillkallade kvartärgeologers analyser och slutsatser! Vår förhoppning är att efter avslutad undersökning inte bara åstadkomma en rapport utan också en tilltalande och lättläst publikation.

Jan Peder Lamm, Nils Ringstedt och Bengt Windelhed

MULTIDISCIPLINARY ARCHAEOLOGY – DEAD AND BURIED

(Key note föreläsning vid XI Nordic TAG "Multidisciplinary archaeology", Kalmar 26–29 april 2011; ej språkgranskad och anpassad till att läsas utan illustrationer)

Granting that I manage to keep a promise to myself, this will be the last paper ever in my career to be read at a conference by my. In that perspective, today's topic – multidisciplinary archaeology – is a suitable one. I entered archaeology in the mid 1960s as a Quaternary biologist, soon turning into a human paleoecologist. During a long journey – a good life-time with Bronze Age standards – I have seen archaeology change. There is little today to recognize from the 1960s. That is valid also for multidisciplinary archaeology. My headline calls attention to that.

The organizers of this conference more or less asked me to present the travelogue of my archaeological lifetime journey – suggesting me to talk about

“Multidisciplinary archaeology and I”. I intend to do that only partly, hopefully also presenting some food for thought for the next few days.

Multidisciplinary science has been a hallmark of archaeology since its very beginning two centuries ago. Christian Jürgensen Thomsen, the inventor of the Three-Age-System, was a coin-collector and a proprietor spending half his workday at the Exchange, the other half as the head of an increasing number of museums of various kinds. Sven Nilsson, the inventor of a four-step-system from savages to civilization, was a professor of everything and anything, although formally of zoology. His evolutionary system was first printed in the introduction to a textbook on birds. It was of importance to Sven Nilsson to discuss the relations between men and birds, especially fowling. The first Danish *Kökkenmödding* Commission was perhaps the first actual multidisciplinary team in archaeology. It consisted of one geologist, one zoologist and one archaeologist, the three of them with the explicit task to decide whether the shell-middens in focus were natural or cultural deposits, in the latter case Stone Age garbage heaps.

Thus, several different models of multidisciplinary archaeology were launched already in the 1840s and 50s. The *Kökkenmödding* Commission has stayed the ideal model since then – or at least it did for more than a century. My intention is to challenge it. There are – or ought to be – other ideals today.

By the way, in the inauguration note of this conference it is suggested that Carl von Linnæ is the all-time foremost polyhistor in Swedish scholarship. Maybe. The prime competitor of course is the 17th-century not only madcap Olof Rudbeckius, who dated grave-mounds excavated by him from geological principles.

Carl von Linnæ described ancient monuments in the diaries from his expeditions to various Swedish provinces. To explore Scania in 1749 Linnaeus had to cross Småland, the province where we are assembled now. I quote a reflection written down the 16th of May:

Stone-cairns are to be seen all over the woods, in the same way here as in the Gyngie district in Skåne, in ancient times piled up by the inhabitants; these present us with proof of large amounts of inhabitants in the past, which some plague has so brutally extinguished, that the present generations have not grown even close to the numbers of former ones, because, when these stony and poor spaces were to be cleared, the crowding must have been big, and the population at least four times as big as it is today; although, these hills in former times held more mould, they certainly did not hold less stone.

In my archaeological youth multidisciplinary archaeology was the art of engaging one or a few scientists, give them a bunch of plastic-bags with earth, bones, pot-shards and so on, and wait for what they had to tell about the contents of the bags. That was written down and, together with tables and diagrams, printed as a series of appendices at the end of the archaeological excavation-reports.

The archaeologist acted like a spider sitting in the corner of its web waiting for prey. The metaphor is from a Norwegian publication of the papers read at a seminar on multidisciplinary science within archaeology in the 1970s. That was a decade of change and a boom-period as concerns multidisciplinary archaeology. The public debate in the society after “Silent Spring” and New Archeology

triggered an interest in environmental archaeology. Special seminars and conferences were dedicated to environmental archaeology, and generally to multidisciplinary archaeology. New journals were launched, and institutes doing scientific archaeology, as the state of things was baptized, were founded. Examples are the departments of environmental archaeology in Umeå, ceramic analysis in Lund, and archeometry in Stockholm. The museum in Stavanger was reorganized with a number of sub-departments for various kinds of natural history.

Towards the end of the 1970s I heard professor Evert Baudou, then head of the committee on archaeology within the Swedish Research Council, complain that all the money was given to scientists doing analyses. Much of that money certainly went into large-scale projects like the Hardangervidda, NTB, Oslo Gamlebyen and Ystad projects. The 1970s was a peak-period of large-scale multidisciplinary archaeological projects.

The other side of the coin was an intense discussion on organization, communication and language among scientists and archaeologists engaged in multidisciplinary research, a discussion of much the same kind as is hoped for in the inauguration note of this week’s conference. However, contrary to what I see in the present audience, a lot of specialized scientists took part in the discussions in those days.

It is also notable that, when the scientists reported the presence of carbonized seeds, beetle-wings and fish-scales in the plastic bags, there was a change in interest among archaeologists, for example among medieval archaeologists from state-formation and urbanization to everyday-life, which *alas* was precariously characterized by dirt, sickness, and stink.

The very understanding of culture and explanation of cultural change moved during the 1970s from an inside view of human relations to an outside view of human interaction with the environment. Systems analysis became *à la mode*. I remember a metaphor, an Indian myth, used during the same Norwegian conference on multidisciplinary archaeology to illustrate systemic explanation:

How does the Earth keep in place?

It rests on the back of an elephant

How does the elephant keep in place?

It rests on the back of a turtle.

How does the turtle keep in place?

Unfortunately, that is the end of the telling.

The character of multidisciplinary archaeology has obviously changed. This is valid also for interpretation and accordingly the stress on which disciplines that have been in focus for the interest among archaeologists. The changing view of Stone Age men during the 20th century is an example in question. An exposé of Stone Age man – and her personal touch – during the former century is illuminating:

At the end of the 19th century human races and ethnic groups were of interest.

In the era of cultural-historical archaeology Stone Age men belonged to cultures that interacted with cultural contacts, for example piling clearance-cairns in new way after a journey to Egypt [illustrerat med en bild ur “Barna Hedenhös reser till Egypten“].

The humans of the New Archeology adapted to their positions in the ecosystems.

The osteology and bone-chemistry of recent archaeology are on their way to sketch individual biographies. I predict that the typology of the next decade will not group types of artefacts but types of individual women and men.

Is there any academic discipline that has not been involved in multidisciplinary co-operation with archaeology? I doubt it. Let us start with the most commonplace item of all – a flintflake.

The origin of the raw-material is derived from geology and paleontology. The qualities of the stone are described by chemistry, physics, and crystallography. The flaking is discussed from mechanics, while the actual technique used may be recognized from ethnography. The wear and use of the flake is studied with microscopy, experimentology and biology ... and so on.

I call you to answer, the first one of you to mention an academic discipline that has never taken part in multi-disciplinary archaeology, and most probably never will, I will invite for dinner an evening during the conference week to come.¹ I also doubt that there has ever been a paper read at a Nordic TAG conference, at the end of this week or at the ten previous occasions, which has not contained multidisciplinary applications. The one of you to mention one will, however, not get a dinner invitation.

The English concept “multidisciplinary science” corresponds to two concepts in Swedish: “mångvetenskap” and “tvärvetenskap” with different associations as concerns the integration between the persons involved, whom are

¹ Ingen lyckades erövra middagsbjudningen trots utmanande förslag som nanoteknologi och cardiologi.

presupposed to be more than one and educated in different disciplines. The concept “cross-disciplinary”, used by some of you in your session and paper headlines, however comes to mind. I will, in stead, suggest a typology of multidisciplinary archaeology with four types:

(1) To analyse samples and objects from archaeological excavations in order to find out more knowledge than with the aid of conventional archaeological typology. Methods in question are archaeometri, osteology, pollenanalysis, and statistics.

(2) To introduce concepts and ideas into the interpretation of people, places and societies others than those inherent in the conventional archaeological kit, which is in fact painfully meager. The prototype models may be ethnographic analogies or social theory.

(3) To describe and explain, possibly understand, structure and processes with the aid of the technical language and ways of thinking in other fields of science and arts than conventional archaeology. During the last decades of the 20th century systems theory, chaos theory, catastrophe theory and computer simulation were to the fore.

(4) And finally the basis of the scientific way of doing things constructed within other fields than conventional archaeology. Of immense importance have been for example hermeneutics and gender theory.

Today, multidisciplinary science is little discussed among archaeologists. It is a self-evident business.

The archaeologists are differently educated and have got another readiness today than a generation ago. Archaeology has turned another and a very different branch of the sciences and arts. In my headline I have phrased the change as concerns multidisciplinary archaeology “dead and buried”. I am eager to find out during the week to come, if the topic of this conference will turn out an anachronism or a much needed and desirable restart of a discussion.

Multidisciplinary co-operation has brought new knowledge to archaeology in ways that were unheard of by Christian Jürgensen Thomsen. However, what was multidisciplinary archaeology yesterday is standard archaeology today.

The late professor Greta Arwidsson once told me that the young archaeology students in the Uppsala seminar dreamt during long and tedious excavation-days at Valsgårde: “Imagine, there were a dating-method independent of art-historical analysis and historical circuit-reasoning, then archaeology would get a sound scientific basis.” Some decades later Geoffrey Libby got the Nobel Prize for the C14-dating-method.

Now more radiocarbon-datings are spent in one modern contract archaeology project than there annually were in all of Swedish archaeology during the 1970s. Sometimes I ponder if the young archaeologists of today do not know that chronology could be – and actually still is – something other than sending samples to a laboratory and receiving a form with numbers in return. Dating – an obvious basic prerequisite in archaeology – has turned from archaeological handicraft, to multidisciplinary archaeology, and to scientific data and methods being inherent in standard archaeology.

Thirty years ago I subdivided the archaeological source-material – as it was named in those days – into three groups:

artefacts	things made by humans
ecofacts	plants and animals handled by humans
geofacts	soil and the like modified or deposited by humans

That subdivision of course was a mistake and a failure. One of my research students could not discover herself. She did research on human skeletons. So I had to add a fourth group:

teofacts	human bodies made by God
----------	-----------------------------

A more fundamental mistake than the subdivision itself, was the very idea to subdivide the data. All the groups, including the fourth one, have in common that the items have been handled by humans. They once upon the time took part in, they actually were, human life. They form cultural patterns and cultural history. They are knowledge about humans, places and societies in past time. Accordingly they are archaeology, be they bones, carbonized seeds, the composition of elements in a glass beaker, isotopes in dental enamel, rusty textile-fibres inside an oval brooch or whatever.

Haphazardly some archaeological data are not flint, chert and quartz. They are bones, antlers, teeth or shells. Nevertheless they are archaeological data to be included in the discussion on humans, materiality and cultural patterns. Osteology is not multi-disciplinary co-operation. It is archaeology, where

the scholar accidently is a specialist on the methods, the tafonomi and the basis for interpretation of bones. Other archaeologists are specialists in the same way as concerns flint, metal-swords or pottery. Or tooth-wear. Or the use-wear in flintedges.

Archaeology is the scholarly discussion of humans and materiality, or humans as material matter. At the core of the discussion is a set of theories, be it middle range theory, interpretative archaeology or some hopefully not obscure -ism. Some, in fact rather few, of these theories have been used by archaeologists since the days of Christian Jürgensen Thomsen or Oscar Montelius. Most of the theories have been adopted along the road from other disciplines, mostly from the social sciences.

In the 1970s and 80s it was of interest to find your own philosopher to introduce to your envious peers and colleges. Since a decade the trend rather seems to be to find concepts within the general social and anthropological debate, and to be the first one to use them. I was once lucky enough to stumble upon Ester Boserup and the intensification of agriculture due to population pressure. Ludwik Fleck and *Denkstil und Denkkollektiv* was a hit by Evert Baudou some years ago. “Creolization” and “hybridization” are concepts recently to have found their place in the archaeological Helicon, although I will not guess who was the first one to use them within Scandinavian archaeology. I am not quite sure.

I could with equal emphasis have said that at the core of archaeology are data, methods and taphonomy. Structure and processes in past societies are constructed in discussion between concepts and data. The data may be food-crusts, bronze-daggers, textile-fragments or thin-sections of slag. They all form past human societies and cultural history.

Accordingly, recently osteology and in general scientific archaeology have moved – or possibly should have moved, or ought to move – from appendices at the end of the texts to be integrated in the main text. What was once multi-disciplinary archaeology is today many-sided archaeology with a many-voiced discussion of a rich set of data, the various parts of which have been prepared and evaluated by specialists on the different kinds of data, like osteologists, flint-people, bio-chemists and textile-archaeologists. So the change from Christian Jürgensen Thomsen to a rich multidisciplinary archaeology to plain archaeology is one trend. Another trend, although not a linear one but rather a series of waves, is the invasion of archaeology by natural scientific great stories. That is stories told by natural scientists with the claim to replace muddled humanities with straight-forward scientific explanations of what really happened in prehistory and early history.

In the 1970s the attempt was systemic, predominantly eco-systemic, archaeology. Population-growth, climate and impoverishment of resources were agents in explanations. I liked that myself – in those days. The attempt of the 1980s was chaos-theory, non-linear mathematics and computer simulation. Social scientists claimed, now and then boasted, that they finally had constructed the tools to analyse and explain social and cultural change.

Around the mid-1990s we heard archeogeneticists tell that they had found the key to the longterm history of mankind. Much optimism was invested in the archeogenetic history of various ethnic groups and languages stored in the DNA-molecules of living humans. The attempt turned out a failure for three reasons:

- a) One could reconstruct only female lines of succession.
- b) Most lines had become extinct – the reconstructions were most incomplete and, in fact, undemocratic.
- c) DNA does not contain ethnicity – it is complex molecules.

When I entered the floor and said just that – “DNA has got no ethnicity, it is complex molecules” – at a conference on physical anthropology in Copenhagen towards the end of the 1990s, I was unanimously condemned by the archeogenetic scientists present. They felt accused of poor skill and dishonoured as laboratory scientists in white coats. They did not understand that the basis of their cultural anthropological interpretations of their certainly excellent laboratory data was footed in the archaeology and history of school-children’s textbooks of half a century ago, that is from their own time at children’s school.

Of course, the analyses of prehistoric skeletons were necessary. However, also that failed in the 1990s for one precarious reason: there were insurmountable difficulties as concerns keeping the bone and tooth samples clean. A typical case was the striking similarity between the people buried in Portuguese megalithic tombs and the people of Portugal of today, especially between the former and the staff at the laboratory. So the archeogenetic scientists started on dogs and horses instead. It was easier to overcome that 70 % of the dogs and horses from a genetic point of view were humans according to the DNA-analyses, than that a good part of morphologically female skeletons had a Y-chromosome.

Today the source-critical difficulties in analysing ancient skeletons have been mastered. We are well on the way into a new optimistic era of DNA-analyses, this time better founded than the former time. I especially look forward to three kinds of analyses and interpretations:

- a) The accurate sexing of children in order to be able to discuss the growth of small girls and boys into the genders of women and men.
- b) The discussion of relations of kinship within and between burial-grounds.
- c) The discussion of marriage patterns.

DNA-analysis will become, it already is, standard archaeology, where the data, taphonomy and basis of interpretation is handled by specialists in one specific type of teofacts, from which knowledge and ideas on past humans and societies are squeezed. Archaeology has lived through the waves of interference by natural scientists and still stands as one of the social sciences based on cultural anthropological theory. To name it multi-disciplinary archaeology is not necessary and not of much help. I suggest the contrary. You have to accept that the specialists in bones and isotops are archaeologist in the same way as specialists in belt-buckles and dress-pins. The latter never write appendices.

And thus, when I have come to my conclusion of my last reading of a conference paper, I nearly managed to place the archaeological scientists at the end of my paper, like in an appendix of the multidisciplinary archaeology of the 1970s.

Stig Welinder

ROSA OCH VALTER TENGBORGS STIPENDIEFOND

Rosa och Valter Tengborgs stipendiefond utdelar resestipendier till yngre svenska arkeologer som vill delta i undersökningar eller bedriva studier utomlands och till yngre utländska arkeologer som vill delta i undersökningar eller bedriva studier i Sverige.

Stipendierna utdelas företrädesvis till yngre forskare. Behörig att söka stipendium är den som arbetar inom Samfundets intresseområde och innehar minst 60 poäng i arkeologi eller angränsande ämne (för utländsk sökande motsvarande kompetens).

Disponibelt belopp för 2012 är 20 000 kronor.

Ansökan skall innehålla uppgift om ålder, examina, resans syfte, plan och beräknad kostnad. Det finns ingen speciell ansökningsblankett. Resan skall påbörjas senast sex månader efter stipendiets utdelande. Kortfattad reseberättelse skall skickas in till Samfundets styrelse senast två månader efter resans slut. Samfundet kan komma att begära att arbetet och resultatet skall framföras muntligen vid Samfundets årsmöte i april 2013.

Ansökan sändes till stipendiesekreterare Bozena Werbart, Sven Tveskäggs gränd 14, 224 77 Lund.

Sista ansökningsdag är 31 januari 2012

Beslut meddelas på Samfundets årsmöte i april 2012.

SÖK ETT STIPENDIUM FRÅN SVENSKA FORNMINNESFÖRENINGEN

Du som önskar stöd för forskning på doktorand- eller högre nivå inom föreningens intresseområden, d.v.s. arkeologi och medeltidsforskning (historisk eller konstvetenskaplig) inklusive urkundsutgivning och numismatik kan nu söka ett stipendium ur föreningens fonder om högst 5000 kr. (Enskilt fondonamn anges ej).

Ansökan avseende 2012 års stipendier och skall obligatoriskt innehålla

- uppgift om Ditt personnummer samt postgiro- eller bankkonto-nummer. Utöver Din postadress är vi tacksamma om Du också meddelar din mailadress.
- kortfattad redogörelse beträffande forskningsuppgiftens art, målsättning och tänkta genomförande.
- uppgift om Du tidigare beviljats anslag ur någon av föreningens fonder och om medel för samma ändamål erhållits tidigare eller söks samtidigt från annan fond.
- uppgift om forskningsuppgiften ingår i doktorandarbete.

Ansökan skickas i ett exemplar

till Svenska Fornminnesföreningens stipendie- sekreterare Jan Peder Lamm, Kostervägen 7, 181 35

Lidingö och skall vara föreningen tillhanda senast den 15 januari 2012. **Särskild blankett erfordras ej.**

Adressändring eller e-post?

Vi vill påminna alla som bytt adress eller e-postadress att meddela detta till Anders Högberg som ansvarar för Samfundets ledamotsregister.

Anders nås på e-post:

anders.hogberg@sydsvenskarkeologi.se eller på adressen Sydsvensk Arkeologi AB Box 406, 201 24 Malmö.

GJALLARHORNET

Deadline för nästa Gjallarhornet är 30 november. Bidrag skickas till Ola Jensen, helst med e-post: ola.jensen@raa.se

Alternativt: Ola Jensen, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm.

Gjallarhornet distribueras numera endast via e-post som pdf . Alternativt kan den hämtas på Samfundets hemsida.

HEMSIDA

Besök Samfundets hemsida !
www.arkeologiskasamfundet.se